

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

УДК 343.98

В. О. МАЛЯРОВА,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики, судової медицини і психіатрії
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто проблемні питання розроблення методики розслідування певної групи злочинів. Висвітлено окремі важливі питання, що мають значення для організації, формування та використання методики розслідування певної групи злочинів.

Розслідування злочинів – специфічна пізнавальна та організаційно-тактична діяльність, сутність якої обумовлена особливостями формування доказової інформації і встановленням законом порядку її одержання [1, с. 255]. Вивчення судово-слідчої практики, розроблена криміналістична характеристика злочинів, а також окреслені моделі механізму злочинної події дозволяють інтегрувати ці різні за характером дані в єдину пізнавальну за змістом структуру, якою є методика розслідування злочинів. Використання методичних знань дозволяє оптимізувати діяльність слідчого і забезпечити всебічне, повне та об'єктивне дослідження всіх обставин справи, необхідне для прийняття правильних і законних рішень як на різних етапах розслідування, так і у справі в цілому.

Проблеми формування та насичення методик розслідування злочинів неодноразово ставали предметом наукових криміналістичних досліджень, зокрема в роботах В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, І. О. Возгріна, А. Ф. Волобуєва, В. К. Гавла, І. Ф. Герасимова, Н. І. Кліменко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, Г. А. Матусовського, В. О. Образцова, М. В. Салтевського, М. О. Селіванова, В. Г. Танасевича, В. В. Тіщенка, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова тощо. Проте питання про структуру криміналістичної методики у системі криміналістичних даних залишається відкритим. Вирішенню окремих питань, пов'язаних із наповненням криміналістичної методики даними, одержаними в результаті проведеного аналізу, присвячена дана стаття.

Методика розслідування злочинів є складовою частиною науки криміналістики. Вона становить собою комплекс науково обґрунто-

ваних положень і рекомендацій для організації розкриття, розслідування та попередження різних видів злочинів [2, с. 268].

Методику розслідування не можна розглядати як деякий прикладний механічний додатак до конкретної розслідуваної події, застосування якого дозволяє автоматично вирішити всі питання. Від слідчого, який розслідує конкретний злочин, цілком залежить вирішення питання, як пристосувати рекомендації методики до особливостей конкретної кримінальної справи. Тому ми і ведемо мову про те, що розслідування – цілком творчий процес.

Будь-яка окрема методика має стійку структуру. Конструктивна єдність основних частин окремих криміналістичних методик забезпечує ефективність їх практичного застосування при збереженні внутрішньої самостійності й багатоваріантності. Крім того, єдина структура найбільшою мірою забезпечує послідовність і повноту вирішення поставлених на кожному етапі розслідування завдань.

У переважній більшості джерел наукової і навчально-методичної літератури із криміналістики структура окремої методики розслідування наводиться як така, що складається з низки елементів: криміналістичної характеристики злочину; обставин, які підлягають встановленню у справі; опису типових слідчих ситуацій та відповідних ним програм розслідування; особливостей версійного процесу і планування дій слідчого на різних етапах розслідування; особливостей тактики окремих слідчих дій; специфіки профілактичної діяльності слідчого тощо.

Варто звернути увагу на те, що деякі з названих елементів інтерпретуються по-різному, але, по суті, це не змінює їх змісту. Принципових

заперечень така структура не викликає ні в ко-го із вчених, коло наукових інтересів яких зосереджено на дослідженні проблем криміналістичної методики. Однак існує неоднозначне ставлення до можливості залучення до вказаного інформаційного ресурсу даних інших наукових характеристик, зокрема кримінально-правової і кримінологічної. Тож спробуємо вирішити дану теоретичну проблему.

Здійснюючи розроблення методики розслідування певної групи злочинів, слід мати об'єктивну інформацію, яка дозволить виділити їх специфічні властивості та ознаки. Узагальнення та аналіз злочинної діяльності і практики розслідування дозволяє одержати докладну характеристику суспільно небезпечних діянь окремого виду. Злочин, будучи за своєю сутністю актом взаємодії людини і навколишнього середовища, містить сукупність ознак, які характеризують зовнішню і внутрішню природу протиправної діяльності. Сукупність цих ознак може піддаватися дослідженню не тільки в криміналістичному, але і в кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, а також кримінологічному аспектах.

Вивчення спеціальної наукової та методичної літератури з криміналістичних методик дозволяє наочно переконатися в тому, що кримінально-правова характеристика конкретного виду злочину прямо або опосередковано розглядається практичними усіма вченими, що працюють у даній галузі. «Положення кримінального права, – писав свого часу О. Н. Колесніченко, – обумовлюють загальну спрямованість методики служити точному з'ясуванню, чи наявний у розслідуванні дії або бездіяльності конкретного суб'єкта склад злочину, і який саме» [3, с. 12].

Однак в останні роки в юридичній літературі з'явилися пропозиції про необхідність відмовитися від аналізу в окремих методиках розслідування кримінально-правової характеристики злочину, і створити натомість кримінологічно-криміналістичну [4, с. 35] або соціально-правову [5, с. 24] характеристики злочину. Основним аргументом на обґрунтування даної тези наводиться доцільність усунення дублювання деяких положень.

На наш погляд, указаний аргумент не є переконливим, адже кримінально-правова характеристика є матеріальною основою всієї методики розслідування, і зокрема криміналістичної характеристики злочину. Не викликає також сумнівів особливе значення для методики кримінально-правового поняття злочину, складу

злочину та загальних положень, правил і процедур кримінально-правової кваліфікації злочинів. Утім, використання положень кримінально-правової характеристики обмежується специфічними завданнями, які поставлені перед методикою, а саме: розробити та запропонувати рекомендації із організації та провадження розслідування. Їх комплекс діалектично залежить від сукупності факторів, які супроводжують та прямо або опосередковано впливають на хід розслідування відповідної кримінальної справи.

Тому вважаємо, що в рамках методики розслідування повинна надаватися не розгорнута кримінально-правова характеристика злочину, а стисла, адже розроблення вказаної характеристики не належить до предметної та профільної сфери криміналістичних досліджень. Слід розглядати лише ті положення, які традиційно належать до сфери кримінального права, без яких важко встановити конкретні завдання розслідування і правильно визначити обставини, що підлягають встановленню. Таким чином, ми підтримуємо точку зору тих учених-фахівців у галузі методики розслідування злочинів, які відносять до елементів методики розслідування дані кримінально-правової характеристики злочину (В. П. Бахін, І. А. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, Б. М. Шавер).

Не можна залишити поза увагою і питання про системно-структурну подібність криміналістичної і кримінально-правової характеристик. Відомою є думка поважних класиків криміналістичної науки про те, що криміналістична характеристика є лише неоригінальним набором окремих кримінально-правових і криміналістичних відомостей, позбавлених новизни [6, с. 274]. Спробуємо з'ясувати, чи так це в дійсності.

Той самий вид злочинної діяльності може бути досліджений з позицій різних наук. При цьому набір ознак, які притаманні досліджуваній групі, залишається незмінним. Дослідження таких ознак є значущим для одержання результатів дослідження і в криміналістиці, і в кримінальному праві, і в кримінології, і в інших галузях юридичних знань. Тому криміналістика як наука, що розробляє рекомендації для практичної діяльності, не може не досліджувати значущі з точки зору кримінального права і кримінології компоненти злочинної діяльності.

При формуванні елементів структури окремої методики розслідування та відповідної криміналістичної характеристики як інформаційної основи методики виходячи із сутності

й виду об'єкта, який вона характеризує, варто враховувати і використовувати ключові кримінально-правові і кримінологічні дані про злочин понятійного, соціологічного і психологічного характеру, інакше зазначена характеристика втратить свої правові, емпіричні та прикладні орієнтири, що вимагають криміналістичного осмислення й опису, і буде позбавлена будь-якого змісту і значення для криміналістики [7, с. 6].

Висловлюючи свою точку зору з цього приводу, І. Ф. Пантелєєв відзначає, що криміналістична характеристика злочинів містить у собі елементи, що знаходяться за межами кримінально-правової, кримінологічної та інших характеристик злочину [8, с. 460]. Така думка представляється досить спірною. До переліку елементів криміналістичної характеристики потрапляють дані про способи підготовки, вчинення і приховування злочинів, особливості обстановки, місця і часу вчинення злочину, особу злочинця і потерпілого, предмет злочинного посягання тощо. Чи можна при цьому стверджувати, що така «основа» є системою суто криміналістичних ознак? Чи можна стверджувати, що дані про спосіб учинення злочинів, предмет і наслідки посягання, особистісні ознаки злочинців вивчаються тільки в криміналістиці? Ні, дослідження наведених властивостей є значущим і для кримінального права, і для кримінології, і для інших наук кримінального циклу. У зв'язку з цим Л. Д. Самігін справедливо зауважує, що включення в криміналістичну характеристику злочинів елементів, які «запозичені» із кримінологічної, кримінально-правової або інших характеристик, – цілком природний процес, корисний і виправданий, якщо вони мають криміналістичне значення [9, с. 99]. Тому ми вважаємо правильним вести мову не стільки про самостійну систему криміналістичних ознак злочинів, скільки про вивчення певної сукупності ознак, значущих і для криміналістики, і для інших наук, але в іншому аспекті, обумовленому специфікою цілей і завдань формування відповідної криміналістичної характеристики та окремої криміналістичної методики.

Криміналістична характеристика специфічна за своєю сутністю. Хоча її елементи забезпечують пізнання елементів складу злочину і предмета доказування, вона їх не повторює.

Наведення елементів криміналістичної характеристики побудовано так, що вони несуть інформацію, яка має суто криміналістичне значення: пошукове, орієнтувальне, доказове. Ключові кримінально-правові поняття в криміналістичній характеристиці використовуються лише як правова оболонка для наповнення її криміналістичним змістом.

Висловлюючи свою позицію щодо питання про право на існування криміналістичної характеристики злочину, В. К. Гавло відзначає, що призначення криміналістичної характеристики злочину було, є і буде таким: дати типову відповідь на те, що і як відбувається в різних ситуаціях підготовки, вчинення і приховування окремих видів злочинів, які сліди – наслідки вчиненого залишаються саме в даних ситуаціях і чому, які їх зв'язки і залежності з особистістю злочинця, місцем, часом злочину тощо. При цьому вчений категорично стверджує, що криміналістична характеристика злочинів не повторює і не зводиться до кримінально-правової, кримінально-процесуальної і кримінологічної характеристик окремих видів злочинів. Вона являє собою іншу систему типових даних, що розкривають через пізнання закономірностей слідів – наслідків злочинної діяльності криміналістичний механізм такої діяльності, усі дії винних осіб із вчинення злочинів і ухилення від кримінальної відповідальності [10, с. 209].

З урахуванням викладеного можна зробити наступний висновок: ані кримінально-правова, ані кримінологічна, ані інші характеристики злочинів не здатні охопити всю сукупність ознак, що мають важливе значення для організації, формування та використання методики розслідування злочинів. Сюди належать, зокрема, ознаки, пов'язані із діями, спрямованими на приготування до вчинення злочину, приховування його слідів, механізмом слідоутворення тощо. Вони не є кримінально-правовими або кримінологічними, оскільки не мають правового значення та змістових ознак причин і умов, що сприяють учиненню злочинів. Відомості, наведені в таких характеристиках, не однопорядкові і не конкуруючі, хоча і досить близькі за суттю. Вони призначені для вирішення різних завдань і є складовими елементами різних систем, тому можуть бути досліджені паралельно і в комплексі.

Список використаної літератури

1. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / М. В. Салтевський. – Х. : Консум, 2001. – 528 с.
2. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 475 с.

3. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекции / А. Н. Колесниченко. – Харьков : Юрид. ин-т, 1976. – 28 с.
4. Ведерников Н. Т. Изучение личности преступника и развитие криминалистики / Н. Т. Ведерников // Актуальные направления криминалистической методики и тактики расследования. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1978. – С. 33–36.
5. Кустов А. М. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений и механизме преступления / А. М. Кустов // Научная состоятельность криминалистической характеристики преступления. – № 17. – 2002. – С. 22–30.
6. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА, 1999. – 496 с.
7. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений – важный элемент криминалистической теории и практики / Н. П. Яблоков // Научная состоятельность криминалистической характеристики преступления. – 2002. – № 17. – С. 3–12.
8. Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 520 с.
9. Самыгин Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л. Д. Самыгин. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1989. – 182 с.
10. Гавло В. К. Наследие Р. С. Белкина и дискуссионные вопросы / В. К. Гавло // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). – М. : Акад. упр. МВД РФ, 2002. – С. 207–212.

Надійшла до редколегії 13.02.2012

**МАЛЯРОВА В. О. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕТОДИК
РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

Рассмотрены проблемные вопросы разработки методики расследования определенной группы преступлений. Освещены некоторые важные вопросы, имеющие значение для организации, формирования и использования методики расследования определенной группы преступлений.

**MALIAROVA V. PROBLEM ISSUES OF FORMATION OF METHODOLOGIES FOR
INVESTIGATION OF CRIMES**

Problem issues of development of a methodology for investigation of a defined group of crimes are reviewed. Some significant points those are important for organization, formation and usage of the methodology for investigation of defined group of crimes are taken up.